

Pataki József

A vajdahunyadi váruralalom a XVI. század első évtizedeiben

Előljáróban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy értekezésemi¹ forrásanyagát, mely a Brandenburger Literalien gyűjteményben található, 1938 óta a Nürnbergi Állami Levéltárban őrzik.² A Hunyadi és a Brandenburg család levéltári anyagát mikrofilmen én Kolozsvárt tanulmányozhattam. A filmfelvételek elkészítéséért és tanulmányozásra átengedéséért kötelességemnek tartom köszönetet mondani a Magyar Országos Levéltárnak, személy szerint pedig Borsa Iván nyugalmazott főigazgató-helyettes úrnak. A források 1973-ban a Román Akadémia kiadásában jelentek meg. Ennek a nagyon értékes latin és német nyelvű levéltári anyagnak a segítségével megismerhetjük a hunyadi váruralalom gazdálkodásának nemcsak jellegzetes ágait: a vasbányászatot és az aranybeváltást, hanem betekinthetünk egész gazdasági és társadalmi felépítésébe is. Ilyenformán átfogó képet alkothatunk egy nagy múltú dél-erdélyi váruralalom XVI. század eleji életviteléről.

Általánosan tudott, hogy Luxemburgi Zsigmond 1409. október 18-án kiadott oklevelével³ udvari vitézének, Vajknak (Wayk filius Serbe) és fiának, Jánosnak, valamint Vajk legközelebbi rokonainak adományozta Hunyad várát a hozzátartozó Hunyad mezővárossal, a Cserna és a Sztrigy völgyében fekvő mintegy 25 faluval s óriási kiterjedésű erdőségekkel. Szükségesnek tartom ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a délebbre fekvő és katonai szempontból jelentős Hátszeg vára és kerülete az adományozáskor nem tartozott a hunyadi váruralalomhoz. Az 1409-ben még viszonylag szerény kiterjedésűnek mondható váruralalom azonban a XV. század első felében újabb adományokkal és zálogos birtokokkal számottevően megnövekedett. A birtokadományozást, mely 1440 táján már Arad, Csanád, Békés és főleg Temes vármegye területén fekvő falvakra is kiterjedt, megmagyarázza a törökök egyre gyakoribb fegyveres beütése és a János nevet viselő két Hunyadi testvér elhárító hadi tevékenysége. A később Vajdahunyadként ismert Hunyad várához közelebb eső részeken, de a távolabb fekvő kerületekben is Albert, illetve I. Ulászló adományai jelentősen megnövelték a hunyadi váruralalmat, amelynek falvait egy idő után belső és külső tartozékba csoportosították. A növekvő török veszedelem és a központi hatalom gyengülése s következésképpen az egymással vetélkedő oligarchacsoportok megerősödése egyenesen szükségessé tették a helyi védekezés megszervezését, amihez elengedhetetlen volt a gazdasági háttér kiépítése. Ennek megvalósítására törekedett Hunyadi János testvérének 1441-ben történt halála után is, midőn Újlaki Miklóssal osztozott Erdély vajdai tisztségében, majd mint temesi főispán és Nándorfehérvár főkapitánya szervezte a déli országhatár védelmét. Valószínű erre az időre tehető Hátszeg várának és mezővárosának birtokba vétele, valamint Hunyad átépítésével a vár védelmének megszilárdítása. Hunyadi 1446 után is, már mint Magyarország kormányzója, folytatja az építkezéseket, igaz, ezek most más jellegűt

¹ Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályán 1992. május 19-én tartott székfoglaló előadás.

² Borsa Iván: *A Hunyadi család levéltárának története*. Levéltári Közlemények XXXV. 1917. 1. sz. Ua.: *Die Geschichte des Hunyadi-Brandenburgischen Familienarchivs*. Archivalische Zeitschrift. Sonderdruck aus dem 62. Band. Köln—Graz 1966. L. még: Iványi Béla: *München levéltári magyar szempontból*. Levéltári Közlemények XII. 1934,1—4. sz.

³ MOL DL. 9599.

kaptak, hisz a Hunyadi család 1456 táján mintegy 4 millió holdat meghaladó birtokkal rendelkezett, melyen több vár, mezőváros és közel 1000 falu feküdt.

Hunyadi János váratlan halála után a családi birtokot az elsőszülött László örökölte, lefejezése (1457) után pedig a királlyá választott Mátyás, akinek uralkodása idején elsősorban édesanyja, Szilágyi Erzsébet irányította a váruradalom ügyeit. Mátyás királynak törvényes örököse nem lévén, 1482. április 8-án természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta Hunyad várát egész uradalmával együtt.⁴ Ezzel az intézkedésével Mátyás nemcsak Corvin János születését óhajtotta törvényesíteni, hanem a trónhoz vezető útját is elő akarta készíteni. Ez utóbbi cél érdekében hatékonyan tevékenykedett adományaival Mátyás király édesanyja is. Jól ismert, hogy sem ezek a törekvések, sem Corvin Jánosnak 1496-ban Frangepán Beatrixszal kötött házassága nem segített a trón elnyerésében. Corvin János 1504-ben történt halálát megelőzően is Hunyad vára és uradalmának egy része a Szlapon bánság védelmére Corvin János által báni minőségében felvett kölcsönök fejében „zálogként” különböző családok kezébe jutott. Hosszas huzavona után II. Ulászló 1506. december 8-án kelt oklevelével az özvegynek és leányának, Erzsébetnek adományozta Vajdahunyadot a hozzátartozó váruradalommal.⁵ Több főnemesi család is (köztük a Szapolyaiak) igyekezett a kiskorú Erzsébet kezével a tekintélyes birtokot megszerezni, de a tervek a kislány 1508 tavaszán bekövetkezett elhunytával szertefoszlottak. Corvin János egyenes ági leszármazottainak: fiának és leányának halálával a birtok egyetlen örököse az özvegy lett, aki II. Ulászló ösztönzésére 1509-ben a király unokaöccsével, Brandenburgi György örgróffal házasságra is lépett. Frangepán Beatrixnak 1510-ben bekövetkezett halála után a király még azon év március 22-én kelt oklevelével Vajdahunyadot és váruradalmát Brandenburgi Györgynek adományozta.⁶ A várra és uradalmára vonatkozó iratanyagot, beleértve természetesen az 1510 után keletkezett is, az örgróf 1525 nyarán, midőn Magyarországról eltávozott, átszállíttatta a Nürnbergtől délnyugatra fekvő Ansbachba. A pusztulástól így megmenekült levéltári anyag egy jelentős része — a későbbi századokban — csere útján a Magyar Országos Levéltárba került.

Az 1511—1534 közötti évekből fennmaradt számadások és más természetű iratok alapján fogalmat alkothatunk a vajdahunyadi váruradalom helyzetének alakulásáról és egész gazdálkodásáról. Ismeretes, hogy magyarországi tartózkodása idején Brandenburgi György Budán lakott, és ott állapodtak meg azok a németországi tisztségviselők is, akik az örgróf magyarországi birtokainak gazdálkodását irányították, és ahová a pénzbeli, sőt a természetbeni járadékok egy részét is begyűjtötték. A váruradalom helyi igazgatását a várnagy és az udvarbíró (provisor) tartotta kezében. A királyi udvar kegyeiben részesülő örgrófból a kis- és köznemesség a Habsburg terjeszkedő politika képviselőjét látta. Érthető, hogy a köznemesség ellenséges magatartása már az 1513-ban tartott országgyűlésen kifejezésre jutott, midőn az örgróf birtokainak elvételét kívánták. Még határozottabb formában nyilvánult meg az ellenszenv 1514-ben, a Dózsa György vezette parasztfelkelés alkalmával. A váruradalom jobbágyainak csatlakozása a felkelőkhöz bizonyára megerősítette az örgróft abban a szándékában, hogy eladja magyarországi birtokait. Ezt kétségtelenné teszi az az 1515. december 11-én kelt oklevél, mellyel II. Ulászló felhatalmazza Brandenburgi Györgyöt, hogy Hunyad várát egész uradalmával

⁴ Schönherr Gyula: *Hunyadi Corvin János*. Bp. 1894. 22—23.

⁵ Iosif Pataki: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*. Buc. 1973. 132—138.

⁶ I. m. 141—144.

elzalogosíthassa vagy el is adhassa.⁷ A mohácsi nagy csatavesztés után még jobban előtérbe került a vajdahunyadi birtoktest eladásának vagy legalább elcserélésének szándéka. Tudjuk, hogy az örgróf az ország életében 1526 után bekövetkezett döntő fontosságú eseményeket be sem várva, 1525 júniusában eltávozott Magyarországból, ahová nagyon rövid időre csak 1527-ben, Habsburg Ferdinánd koronázására fog eljönni. A Ferdinánd és Szapolyai János között folyó harcban Vajdahunyad helybeli vezetőinek az állásfoglalása semmiképpen sem lebecsülendő. Sajnálatos, hogy az 1523—28 közötti évek számadásai nem maradtak fenn, s ezért csak nagy vonásokban sikerül rekonstruálni az eseményeket, melyek mind sürgetőbbé tették az örgróf magyarországi birtokainak: Vajdahunyadnak és Gyulának az eladását vagy esetleg sziléziai birtokokkal való elcserélését. Evégett az örgróf felbecsültette a hunyadi váruralalom jövedelmeit, és hajlandónak mutatkozott a birtokot 60 000 fr-ért áruba bocsátani. Az egyre mostohább körülmények nyomása alatt egy idő múlva kész volt 40 000, sőt 30 000 fr-ot is elfogadni. András diák várnagy 1529. március 7-i jelentéséből kitetszik, hogy Hunyad vára akkor már szinte teljesen elszigetelődött, mivel a váruralalom a Szapolyai-pártiak kezébe került. A vár és a körülötte megmaradt birtokrészek azonban még így is értékeseknek tetszettek a szebeniek számára, és különösen Armbruster Mátyás, a szebeni bíró szerette volna azt a szászoknak megszerezni. A vár és uradalma nem került a szászok kezére, mivel az 1531. szeptember 17-én kötött egyezmény értelmében Brandenburgi György átadta azt Ferdinándnak. Magának a várnak megvédése is a Szapolyai-pártiak ellenében egyre nagyobb nehézségbe ütközött, mivel a belső ellentétek mindjobban akadályozták az ellenállást. Elég, ha megemlíjtük ezzel kapcsolatban, hogy rövidesen András diák várnagy 1530-ban bekövetkezett halála után a kenézek megölték a másik várnagyot, Stolcz Györgyöt, az örgróf bizalmi emberét. A Hunyad vára és uradalma megtartásáért folyó elkeseredett küzdelem részleteit ezúttal mellőzzük. Egyes források tanúsága szerint Szapolyai János Hunyadot párthívének, Czibak Imre váradi püspöknek adományozta, aki a várnagyokkal kiegyezve, azt 1534-ben birtokába is vette.⁸ A szebeni magisztrátus ez év augusztus 4-én kelt tudósításában arról értesíti a Pozsonyban időző Gerendi Miklós erdélyi püspököt, hogy „dominus Cybak castrum Hwnyad occupavit”.⁹ Czibak Imre azonban nem sokáig volt Hunyad birtokosa, hiszen köztudott, hogy augusztus 12-én (Felméren) életét vesztette. Czibak Imre halála után Hunyad vára uradalmával együtt Szapolyai János birtokába jutott, és ő 1536. szeptember 30-án a Ferdinándot odahagyó és a pártjára szegődő Enyingi Török Bálintnak adományozta. Jóllehet Brandenburgi György és utódai éveken át igyekeztek elvesztett birtokukat visszaszerezni, e törekvésük nem járt eredménnyel.

A fent előadottakból kitűnik, hogy Hunyad vára és uradalma fennállása óta hadászati és gazdasági szempontból egyaránt fontos szerepet játszott. Általánosan tudott, hogy már kezdettől fogva minden uradalomnak és várnak jól meghatározott feladata volt. Az előbbi alkotta az egész birtok létének gazdasági alapját, ugyanakkor a várra hárult a fennmaradás zavartalan biztosítása. A XVI. század első évtizedeiben Magyarországon a nagybirtok említett részeinek szerepét illetően bizonyos átalakulás figyelhető meg. Az egyre veszélyesebbé váló török támadások következtében különösen a déli határok mentén sorakozó várak — s ezek közé tartozott Hunyad is — egyre nagyobb katonai jelentőséget kaptak. A XV. század utolsó negyedében megélénkülő árutermelés pedig mindjobban

⁷ I. m. 174—175.

⁸ I. m. 288—290.

⁹ I. m. 284.

igényelte az uradalmak gazdálkodásának átalakítását, a piac követelményeihez való alkalmazkodását. És valóban a vajdahunyadi váruradalomban is megfigyelhetők a majorgazdálkodás kezdetei, de itt — a sajátos körülmények miatt — a fejlődés még nagyon lassú ütemű.

A Hunyadvár és uradalmának feladatkörében is észlelhető változások a forrásokból jól visszatükröződnek. Segítségükkel megismerhetjük a vár és uradalmának belső berendezkedését és XVI. századi életvitelét. Tisztázódik nemcsak a vár birtokosát mindenben képviselő várnagy, illetve várnagyok és a gazdaságot irányító udvarbíró (provisor curiae) szerepe, hanem a vár védelmét biztosító fegyveresek (16 gyalogos, 18 lovas és 4—6 kapuőr), valamint a váruradalom belső rendjére ügyelő kenézek és krajnikok (kenезy, kraynjchy) kötelessége is. Úgy tűnik, hogy két várnagy létekor egyikük az udvarbíró feladatát is ellátta, mivel ennek köztudottan még ítélkező, vagyis bírói hatásköre is volt. A gazdasági ügyek növekvő fontosságára következtethetünk abból a tényből is, hogy az udvarbírótól megkívánták nemcsak a gazdálkodásban való jártasságot, hanem a jó írni-olvasni tudást és számviteli ismereteket is. Őt különben több beosztott segítette munkájában, akik gazdasági tapasztalattal és jogi ismeretekkel rendelkeztek. Az említettekén kívül a források még jó néhány várbeli alkalmazottról (kulcsár, szakács, pék, kertész stb.) tesznek említést. Állandó megbízatással tevékenykedett például az arany-beváltó (auricampsor), a vashámor gondviselője (dispensator ferrifodinae), valamint a vámszedők és a molnárok. Nem hagyható figyelmen kívül a kialakulóban lévő allódiumon foglalkoztatottak (majoros, majorosasszony, juh- és disznópásztorok, béresek és bére-asszonyok) növekvő száma sem. Az állandó alkalmazottak javadalmazása — a hűbéri gazdálkodás elveiből kifolyólag — részben készpénzben, részben természetben történt. Kivételt képeztek a fegyveres szolgálatot teljesítők, akik bizonyos rendszerességgel, negyedévenként kapták zsoldjukat.

Jól tudott, hogy a nagybirtokok legértékesebb alkotóeleme volt az ott munkálkodó ember. A vajdahunyadi váruradalomban az 1512-es regisztrum szerint a 123 faluban 1137 jobbágy családot, a 6 mezővárosban pedig még 445 család élt. Ha ehhez hozzávesszük a Kaján-völgyi 8—10 falut, valamint a kenézeket és krajnikokat, úgy az 5-ös koefficiens alkalmazva, hozzávetőleg 9000—9300, többségében román ajkú lakossal számolhatunk. A falvakban élők 76%-os arányszámából helytálló következtetést vonhatunk le a lakosság foglalkozását illetően is. Meg kell mondanunk, hogy népesedés szempontjából a falvak igen nagy változatosságot mutatnak: míg a Vajdahunyd közelében levőkben 20—30 család élt, addig a távoli, úgynevezett külső tartozékokban csupán 5—9 családból állt egy falu. A falvak egy-egy megerősített kastélyú mezőváros köré csoportosultak, s ezekből a falvakból alakultak a több szempontból is fontos szerepet betöltő egységek: a kerületek (districtusok). A mezővárosokban általában 70—74 családdal, vagyis 350—370 személlyel számolhatunk, és ez kétségtelenné teszi, hogy ezek a helységek már bizonyos mértékig a helyi kisebb gazdasági központ szerepét töltötték be.

A falvakban élőknek az *állattenyésztés* volt a főfoglalkozása. Számításaink szerint a váruradalomban a juhállomány vehető a legszámottevőbbnek, és mintegy 60 000-re becsülhető; de jelentősnek mondható a sertések száma is, mely elérte a 9000 darabot. Ezzel szemben forrásaink jóval kevesebb szarvasmarháról számolnak be. A Sztrigy, Cserna, Béga és más folyók völgyében, valamint az Erdőhátság művelésre felhasználható részein a parasztok igyekeztek búzát és főleg zabot termesztetni. A falusiak foglalkozásáról szólva, néhányukkal kapcsolatban meg kell említenünk az aranymosást is. Az Erdőhátság falvaiban lakók egy része a vasbányászatnál és a vasfeldolgozásnál tevékenykedett, míg

egy másik része mint szénégető: a tekintélyes mennyiségű faszénzükségletről gondoskodott. A falvak lakóinak társadalmi és gazdasági helyzetét szem előtt tartva megkülönböztethetünk telkes parasztokat, a tőlük főleg jogállásuknál fogva elkülönülő kenézeket, a valamivel jobb anyagi helyzetben levő szabadosokat, akikből elsősorban a fegyveresek és a kisebb beosztású szolgálattevők kerültek ki, és végül a kialakuló allódiumban dolgozó szegényebb sorsúakat, akik a zsellérekkel (inquilini) azonosíthatók. A parasztok mindegyike pénzbeli és természetbeni szolgáltatásra, valamint úrdolgára volt kötelezve.

A *pénzszolgáltatással* kapcsolatban ismeretes, hogy minden szántót és kaszálót használó jobbágy évente két részletben földadó (census) fejében itt közel 1 fr-ot fizetett. Ezenkívül esedékes volt a királyi és a rendkívüli illeték (taxa regia, taxa extraordinaria), valamint a hadi adó (pecunia exercitua). A szüntelenül növekvő pénzbeli követeléseknél elviselhetőbbek voltak a *természetbeni szolgáltatások* (munera), melyek közül első helyen állt a juhötvened. A számadásokból nem lehet teljes biztonsággal megállapítani, hogy a sertések után milyen szolgáltatás volt érvényben. A gabonafélékből az akórendszer alapján történt a szolgáltatás, vagyis független volt az évi terménymennyiségtől. Bár a természetbeni szolgáltatások jelentős szerepet játszottak a várnép ellátásában, egyre nyilvánvalóbb a törekvés azoknak pénzben való behajtására. A földesúr javára végzendő *ingyenmunkák* nem voltak pontosan meghatározva (sem időben, sem mennyiségben), hanem a pillanatnyi szükségnek megfelelően állították fel a követelményeket. Ennek ellenére az ilyen természetű szolgáltatások a váruradalom jobbágyainak nem jelentettek súlyosabb megterhelést, mivel egyrészt az allódiium még kicsiny volt, másrészt itt több jobbágyi munkát megfizettek. Legtöbbször a tisztségviselők s nemegyszer a várnagyok visszaélései váltottak ki elégedetlenséget.

Az 1512-es regisztrum szerint a váruradalom területén volt 6 mezőváros is 2225 lakossal, ami az összlakosság 24%-át tette ki. Bár a lakosság egy része itt is mezőgazdasággal foglalkozott, elég szép számmal voltak letelepedve különféle kézművesek (vargák, szücsök, szabók, ácsok, kerékgyártók, kovácok, fazekasok stb.), vagyis egy új társadalmi réteg képviselői. A felsoroltak jelenléte kétségtelenné teszi, hogy megindult — amint erre utaltunk — a helyi kis piacok kialakulása. A mezővárosok nem voltak egyformán fejlettek, lakosaik száma és kiváltságaik sem mondható azonosnak. Míg Vajdahunyad és Hátszeg élén magisztrátus intézte az ügyeket, évi és heti vásártartási joguk volt, az adóba — függetlenül a lakosok számától — 50 fr-tal tartoztak, addig például Gladna és Bozsor csak nem régen emelkedett ki a falvak közül. Az itteni mezővárosok gazdasági fejlődését bizonyos mértékben hátráltatta a tőlük nem messze fekvő Déva és Szászváros. Mérhetetlen kárt okoztak a mezővárosoknak az 1526 után egyre megújuló belső harci cselekmények s nem utolsósorban a törökök betörései.

A számadásokban és a különböző feljegyzésekben többször esik szó kenézekről és krajnikokról. Forrásaink segítségével a kenézeknek mind gazdasági, mind társadalmi szempontból 3 csoportját lehet megkülönböztetni: nemesített, várbeli és falusi kenézeket. Az első csoportbeliekkel már a XIV. században nemegyszer mint „királyi kenézekkel” találkozunk, és ezeket valódi nemeseknek tekintették, főleg ha megnevelésükről oklevelet is fel tudtak mutatni. A várbeli kenézek (kenézii sive huzarones) alkották a vár és az uradalom lovas őrségét; számuk 167 és 177 között ingadozott. Adómentesek, szabadosoknak tekinthetők, s így valójában átmenetet képeztek a nemesített és a falusi kenézek között. Az egyes falvak élén álló kenézek, tulajdonképpen falusbírók kötelezettségeiről keveset tudunk, de feltételezhető, hogy a falusbírókhoz hasonlóan egynémely

kedvezményben részesültek. Ismeretes például, hogy a falusfeleiktől beszedett járadékokat kötelesek voltak a várba szállítani, s ennek fejében ők mentesültek ezektől. Helyzetük egyre nehezebbé vált, mivel a közösség tőlük várta érdekeinek védelmét, a földesúr viszont saját megbízottainak tekintette őket. A krajnikoknak Vajdahunyadon ugyanaz volt a feladata, mint a kenézeknek, vagyis a belső rend fenntartása.

Vajdahunyad kiterjedt uradalmának XVI. századi *gazdálkodását* elemezve mindenekelőtt a földrajzi adottságokat kell figyelembe venni. Ezek szabták meg a gazdálkodás lehetőségeit, megadva annak sajátos jellegét s befolyásolva az ott lakók foglalkozását. A számadások bizonyossága szerint a váruradalom bevételei csak igen kis mértékben kerültek ki az allódiumon folytatott gazdálkodásból, azok szinte kizárólag az uradalmi jobbágyság állat-, termény- és pénzszolgáltatásaiból, valamint más forrásokból (aranybeváltás, vaseladás) tevődtek össze. Különben is a majorgazdálkodás nyomai csupán a várhoz közel fekvő néhány falu határában ismerhetők fel. A gazdálkodás ezen formája a XVI. század 3–4. évtizedében is még kezdeti állapotban van. Bár a 6 mezőváros léte kétségtelenné teszi a piac megjelenését, több kedvezőtlen körülmény fékezte a majorgazdálkodás fejlődését. Ez a körülmény arra készítette az uradalom birtokosát, hogy a jobbági szolgáltatások fokozásával növelje bevételeit.

A jobbági és a majorsági termelés arányát igyekszünk néhány részszámadattal megvilágítani, mivel az egész allódiумról nincsen elszámolás. Így 1517-ben a 280 bevételezett sertésből 60 származott a majorból, vagy 1522-ben 472 juhból mindössze 76. Az akórendszer alapján 1512-ben búzából begyűlt a jobbágyoktól 789 köböl, zabból pedig 936 1/2 köböl, ugyanakkor az allódiум egy részén termett búzából 235, zabból pedig csak 87 köböl. Az elvetett vetőmag alapján mintegy 60 holdra becsülhető az allódiум vetésterülete. A majorgazdálkodással kapcsolatban leginkább leköti figyelmünket a szőlőművelés. A számadásokból tudjuk, hogy a vártól délnyugatra egy szőlőskert terült el, melyből évente körülbelül 10–14 hordó bor került ki. A szőlőskerttel kapcsolatos elszámolások különösen értékesek, mivel nemcsak az ott dolgozók számát tüntetik fel, hanem azok napszámát is, amely 5–7 d. között váltakozott. Megismerhetjük ezenkívül a XVI. században alkalmazott művelési módot, amelytől lényegében alig különbözik valamit is a későbbi századok gyakorlata. A fent említett 14 hordó bor távolról sem fedezte a szükségletet, és ezért évente számottevő összeget fordítottak borvásárlásra. A számadások szerint 1517-ben 178 fr. 50 d., 1530-ban 387 fr., 1531-ben pedig 530 fr. 90 d-t adtak ki ezen a címen. A váruradalomból nyert bor mennyiségileg is kevés volt, de minősége sem elégítette ki a vezetőket, ezért legtöbbször a Szászföldről: Vingárdról, Alvincről vagy Szászsebesről hozattak bort évente több hordóval is, váltakozó áron. A saját gyenge minőségű borukat pedig igyekeztek feljavítani az Aklosról hozott musttal és a Déván vásárolt aszúszőlővel.

A következőkben megkíséreljük áttekinteni, hogy mennyi volt a váruradalom bevétele a jobbági termelésből.

Nagyon nehéz a jobbági gazdálkodásból eredő *állat szaporulatot* megállapítani, mivel tekintetbe kell venni az állatmegváltásból befolyó pénzüsszeget is. Előfordul gyakran, hogy ugyanazon bevételi összegbe több szolgáltatás van belefoglalva, mint például az 1514-ben feltüntetett 222 fr. 25 d. bevétel a havasi legeltetésből és a sertés-váltásdíjból adódott; ugyanúgy 1519-ben 24 fr. a sertések és a méhek együtt elszámolt váltásdíj-összegéből. Az elszámolások általában felületesek, például nem tesznek különbséget juhok és bárányok között; a sertések elszámolásánál 1516-ban a számtartó egy rovatban szerepelteti a sertést és a szalonnát, s ez utóbbit a kiadások összesítésénél nemegyszer

sertésnek tünteti fel. — Számunkra kérdés: vajon mennyi jövedelme származott az uradalomnak a jobbágyok által nagy mennyiségben tenyésztett juhok után? — Alapul vettük a törökök beütéseitől kevésbé zavart 1518. évet, amikor is 648 juh és 28 fr. váltságösszeg szerepel a számadásban. Egy juh árát 18 d-ral számítva 144 fr. 64 d-t kapunk. Jelentős bevétel származott a feltehetően dézsmában elvett 382 sertés árából is. A sertések ára, valamint a váltságból befolyt összeg 642 fr. 80 d. bevételt biztosított. Megemlítjük még a büntetésképpen elkobozott ökröket, melyeknek számát az 1517-es elszámolás alapján 60-ra tehetjük. Az ökrök átlagára alapján (1 fr. 55 d.) a 60 ökör értéke 93 fr-ot tett ki. A jobbágyok gazdaságából kikerülő állatok árából, valamint a megváltási összegekből a váruralom tulajdonosa évente mintegy 1200—1300 fr. bevételhez jutott.

A fentieknél jóval kevesebbre becsülhető a jobbágyok *gabonaféleségeiből* megkövetelt évi mennyiség értékösszege. Ismeretes, hogy a jobbágyok mezőgazdasági tevékenysége viszonylag kis területre korlátozódott. Az erre alkalmas helyeken leginkább búzát, valamint zabot és kevés kölest termesztettek. Az egyes gabonafélék többévi beszolgáltatását összehasonlítva, csak kis mennyiségi eltérést észlelhetünk. A számadásokból kitűnik, hogy a gabonafélékből semmi sem került eladásra. A búza nagy részéből a vár vezetősége lisztet őröltetett, nemegyszer azért, hogy fehér kenyeret süttessenek jeles vendégeiknek, akik perek alkalmával ítélezni jöttek vagy más ügyekből kifolyólag érkeztek a várba. És ugyanúgy igazolják a nagyobb mennyiségű zab kiadását is a különböző előkelőknek (*nobiles et pociores hospites*). Az 1518-as számadást ezúttal is alapul véve megtudjuk, hogy 1470 köből búza és 1516 köből zab volt az évi terményjáraadék. Ismeretes, hogy egy hunyadi köből búza 30 d., a zabé pedig 7 d. volt, s így az úrbéri szolgáltatásba kapott búza pénzértéke 441 fr., a zabé pedig 106 fr. 12 d., ami összesen 547 fr. 12 d. bevételt jelentett. Emellé sorakozott még több kisebb élelem-szolgáltatás (kenyér, szalonna, disznólapocka, szárnyasok, tej, sajt stb.), aminek évi összege körülbelül 150—200 fr-ra becsülhető. A jobbágyok gabona- és élelemszolgáltatását évi 750—800 fr-ra értékelhetjük. — A felsoroltak alapján a jobbágyoktól megkívánt természetbeni szolgáltatások pénzbeli összértéke 1900—2100 fr-ra tehető.

A fennmaradt számadások segítségével igyekeztünk megállapítani az évi *pénzbevételek* összegét is. Az 1511-től 1522-ig, vagyis 10 évre terjedő hosszabb periódust véve alapul, a pénzbevételeket — minden változatosságuk mellett is — mintegy 3000—3200 fr-ra becsülhetjük. Ezek három forrásból táplálóztak. A legjelentősebb a jobbágyok földadója (*census*) s az ugyancsak általuk fizetett rendes és rendkívüli díjak (*taxa ordinaria* és *extraordinaria*), a második forrást a vasfeldolgozás, a harmadikat pedig az aranybeváltás szolgáltatta. — A jobbágyoktól befolyó pénzösszegek pontos megállapítását nagymértékben megnehezítik a könyvelés hiányosságai. Ehhez járul az a körülmény is, hogy a gazdasági évet ősszel lezárták, s így az év végi (nov.—dec.) bevételek a következő év első hónapjainak összegét emelik meg. Az 1512-ből és 1528/29-ből fennmaradt két összesítő kimutatás, amely felsorolja az uradalom falvait és megadja az ott lakó jobbágyok számát, lehetőséget nyújt arra, hogy megismerjük az általuk fizetett pénzjáraadékokat is. Első helyen kell megemlítenünk a két egyenlőtlen részben (tavasszal és ősszel) fizetett földadót, amelynek összege 550—600 fr. között ingadozott. Tekintélyes bevételt jelentett a királyt illető díjból Brandenburgi Györgynek átengedett 700 fr. Változatos összeg gyűlt be a juhok, sertések, méhek váltságából és jó néhány haszonvételből. A felsorolt bevételek körülbelül 1400—1500, fr-ot tesznek ki, s ezekhez hozzá kell még adni a mintegy 350—400 fr-ra becsülhető rendkívüli díjakat is. Ez utóbbiak összege néha hihetetlenül magasra ugrott, mint például 1512-ben, amikor jóval meghaladta az 1000 fr-ot.

A váruradalom gazdálkodásának egyik jellegzetes ágazata a *vasércbányászat*, illetve a vasfeldolgozás. A korábbi időkben megkezdett vasbányászatot folytatva, a vezetőség nemcsak a vár és uradalmának gazdasági és hadi szükségletét kívánta biztosítani, hanem a pénzbevételt is igyekezett növelni. Evégett egyes bányákat bérbe adva és bizonyos mennyiségű vasat áruba bocsátva, a váruradalom évente mintegy 400–450 fr. jövedelemhez jutott. A jelzett bevétel magába foglalja azt a 16–19 fr. között ingadozó összeget is, amelyik a számadásokban „pecunia reversionalis” címen van feltüntetve. Szeretnők felhívni a figyelmet arra, hogy a vasérc kitermelését és kohókban való olvasztását egymást szorosan követő és kiegészítő műveletnek vették, s ennek során az olvasztást számították a lényegesnek. A vasbányák, illetve a hámorok egynéhánya az uradalom kezelésében állott, mint például a nadabpri (Gavosdia közelében) és a toplicai, viszont a Cserna és a Bércz határában lévők bérbe voltak adva. A bér összege igen változó nagyságú volt, és azt hol pénzben, hol vasban fizették. Ismeretes az 1512, 1513 és a későbbi évek elszámolásából, hogy Hencz Jakab, az egyik bérlő éveken át 13–21 1/2 fr. közt váltakozó összeget fizetett. Az uradalmi vasbányák közül 1514 után csak a Runk patak mellett levő nadabori működött folyamatosan. Itt 1 gondnok vezetésével 13 ember tevékenykedett. Közülük a gondnok és 3 bányász, mégpedig a vaskővágó és 2 másik, a lovakkal vasércet szállító ember, az egész év folyamán élelemre gabonát és szalonnát kapott, mivel akkor is dolgozott, amikor az olvasztókemencéknél szünetelt a tevékenység. Úgy tűnik, hogy a vasérc legnagyobb részét felszíni fejtéssel nyerték, de föld alatti munkának is kellett folynia. Erre enged következtetni az 1531. évi elszámolás egyik kiadási tétele, mely nagyobb mennyiségű faggyú vételéről ad hírt. Más alkalommal (1530) a számtartó meg is mondja, hogy a vaskő fejtésénél (ad excidendum lapidem) szükséges világításhoz vásárolta a faggyút. A vaskő szállítására állandóan 6–8 ló állt a bánya rendelkezésére. A lovakra bőralátétes fanyereg volt szerelve, és erre akasztották kétoldalt a kosarakat. Tudjuk, hogy sürgősebb esetben 3 vaskő-hordó bányász is dolgozott. Nagyjából hasonló módon folyt a vasolvasztók működéséhez nélkülözhetetlen faszén beszállítása is az erdőkről. Az 1517. évi számadás szerint a 15 hétig üzemelő kohó szénszükségletének fedezésére 52 fr. 50 d-t fordítottak. A szenet az Erdőhátság falvainak lakosai égették, akiknek ezenkívül is jelentős részük volt a vastermelésben. A számadás szerint egy kosár szén ára 1517-ben 3 d. volt; a heti 13 mázsa nyersvas előállításához mintegy 116 kosár szénre volt szükség.

Az olvasztókemencékhez szállított vaskövet apróra összetörték, s feltehetően meg is pörkölték. Az arra alkalmas helyen, rendszerint patakok közelében létesített hámorban több vasműves is dolgozott. Egyesek az olvasztásnál tevékenykedtek, mások a kovácsműhelyben a különféle vasdarabokat és eszközöket készítették. A számadásokban többször is szó esik a folyóvízzel működtetett nagy és kisebb kerekekről. A nagyobb vasdarabok megmunkálásához egy nagy kerék által mozgatott kalapácsot használtak. A vízi energiát a fűjtatók működtetéséhez is igénybe vették, hogy az olvasztókemencék hőjét minél magasabbra emelve jobb minőségű vasat nyerjenek. E törekvésük felől nem lehet kétségünk, hisz az 1530-as kiadási elszámolások nagyobb mennyiségű háj beszerzéséről értesítenek, mivel szükség volt a fűjtatók kenésére (arvina pro follibus ad fodinam). — Felmerül a kérdés: mennyi vasat tudtak előállítani? Az elszámolások szerint hetenként általában 13 mázsa volt a megszokott mennyiség. Így például 1511 őszén és 1512-ben a nadabori és a toplicai olvasztóban 26 hét alatt 338 mázsát, ugyancsak Nadaboron 1517-ben 15 hét alatt 195 mázsát termeltek. Azt figyeltük meg, hogy a kohók még másfél századdal később sem tudták számottevően megnövelni termelésüket. Az előállított vas

egy részét rúdvas formájában bocsátották áruba. Az 1517-ben nyert vasat, azaz 195 mázsát mind eladták; 135 mázsát 202 fr. 50 d-ért, vagyis 1 fr. 50 d-ért mázsáját, 60 mázsát pedig Szebenbe szállítottak, ahol 1 fr. 40 d-ért bocsátották áruba. Mondanunk sem kell, hogy a vasat a közelebbi piacokon: Déván és Szászvároson vagy Gyulán is jól el lehetett adni.

A számadásokból az is kiderül, hogy a tisztségviselőket elég gyakran pénzfizetés helyett vassal elégítették ki, sőt az is előfordult, hogy még a fűszerfélékért is vassal fizettek. Hogy mire volt jó a vas? Íme egy-két példa: 1532-ben szekeresek sóért mentek Tordára, de nem ám üres kézzel, hanem vittek egy mázsa vasat „pro munere”, vagyis ajándékba. Az 1517-es számadásban az ajándékozás okát is megmondja világosan a számtartó: „bizonyos befolyásos nemeseknek, akik segítik és oltalmazzák a várat, s akiknek támogatása nélkül nem tudnánk meglenni”. Egy bizonyos mennyiségű vasat az uradalom gazdasági szükségleteire dolgoztak fel. Nemcsak a teherhordó szekerek kerekeinek megvasalására szükséges mennyiségre gondolunk, hanem arra is, amelyből fejszét, ásót, ékvasat, sőt ágyúgolyót is készítettek. A vasat, éppen kelendő volta miatt, még Hunyadon is zár alatt, külön kamarában őrizték (*camera ubi ferrum servatur*).

A váruradalomnak a vas mellett az *aranybeváltás* is jelentős évi pénzüsszeget biztosított. Amint a forrásokból kiviláglik, a Hunyad vármegyei folyóvizekből még elég jelentős mennyiségű aranyat lehetett mosással összegyűjteni. Ismeretes, hogy Károly Róbert 1329 táján bevezetett pénzreformja előírta az ország területén kitermelt nemesfémek beváltásának kötelezettségét. Ennek értelmében a kitermelő a nemesfémeket megszabott ár ellenében köteles volt a királyi Kamarának beszo­lgáltatni. Ilyenformán a királyi monopólium a Kamarának, illetve annak, akinek a király nemesfém-beváltási kiváltságot adott, számottevő hasznot (*lucrum*) hajtott.¹⁰ Hunyadvár birtokosai már a XV. században jogot kaptak a birtokaikon összegyűjtött mosott-arany beváltására. A XVI. századból ismeretes források pedig a beváltás jogát Hunyadvár birtoklásával szinte összekapcsolódottnak tüntetik fel. II. Ulászló 1506-ban Corvin János özvegyének és leányának adományozza egyebek között „castrum Hwnyad unacum auricampsione”; ugyanúgy adományozza 1510-ben Frangepán Beatrix halála után férjének, Brandenburgi Györgynek is.¹¹ Az örgróf a beváltás kizárólagos jogát el nem ismerőivel szemben a királytól kér védelmet. II. Ulászló 1512. május 1-én megparancsolja a Hunyad, Hátszeg, Karánsebes, Ferde, Ikes, Monostor és Szászváros körzetében tevékenykedő aranymosóknak, hogy az itteni folyókból, valamint a Zsil és Temesköze vizeiből nyert aranyat csakis az örgróf megbízott embereinél váltsák be.¹² Kiderül az is a parancsból, hogy több nemes a fenti intézkedést nem tartja be, sőt néhányan hamis pénzverőket túrnek meg birtokukon, és ezek tevékenysége nagy kárt okoz mind az uralkodónak, mind az örgrófnak. Feltehető, hogy ezen ügy mögött nagyobb erők álltak, és nagyobb hatalmak ténykedésével kell számolni. Úgy tűnik, hogy Szapolyai János erdélyi vajda meg akarta szüntetni Brandenburgi György aranybeváltási jogát. Feltevésünkben megerősít a király 1513. március 29-én Szapolyaihoz küldött levele¹³, melyben meghagyja, hogy amíg az aranybeváltás ügyét felül nem vizsgálja, a vajda ne akadályozza az örgróftól ilyen jogának gyakorlásában. Az aranymosásból és főleg a beváltásból eredő jövedelem óhajtott voltára

¹⁰ Paulinyi Oszkár: *Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán*. A Bécsi Magyar Tört. Int. Évk. 1936. 37, 52.

¹¹ Iosif Pataki: i. m. 133—141.

¹² I. m. 156—157.

¹³ I. m. 167.

fényt derít a Hunyad vármegyei nemesek 1528. november 3-án az örgrófhhoz intézett panaszlevele is. Ebből megtudjuk, hogy a trónt elfoglaló Szapolyai által kinevezett erdélyi vajda, Perényi Péter, aki hamarosan Ferdinándhoz pártolt, a Vulkánhoz vivő úton egy tornyot építtetett, s ide helyezett embereivel a Zsil folyóból mosott aranyat, egyéb holmikkal együtt, elkoboztatott.¹⁴ Az örgróf kérésére Ferdinánd 1529. július 14-én keltezett parancsával meghagyta a vajdának, hogy e ténykedést azonnal szüntesse be.¹⁵

Az elmondottak után feltehető a kérdés: mennyi bevételt jelentett évente az aranybeváltás? Az 1512—1522 közti adatok ismeretében ezt az összeget 700—750 fr-ra tehetjük. Ismerünk ugyan egy 1528—29 fordulóján az uradalomról összeállított leírást is, mely szerint évenként 1200 fr., sőt néha több is (*sed aliquando plus*) a bevétel. A XVI. század második évtizedéből fennmaradt 3 év (1512, 1513 és 1517) adatai alapján megkíséreljük legalább hozzávetőleg megállapítani, hogy *honnan* került ki a legtöbb mosott-arany és körülbelül milyen mennyiségben. Hozam szempontjából a Zsil és mellékvizői állnak az első helyen, mivel az évi arany mennyiségnek majdnem fele innen került ki; következnek Zalasd, Ferde és Ikes patakai. Finomság szempontjából viszont más a helyzet; míg 1 márka zalasdi és ikesi arany 10 fr. nyereséget hozott, addig a zsilvölgyi és ferdei ennek csupán felét. A beváltott arany legnagyobb részét a szebeni Kamarába szállították, ahol a finomítási eljárások után 1 márka aranyból (23 karát 9 gren) 69 fr-ot vertek.¹⁶ Az arany egy részét még kidolgozatlan állapotban Brandenburgi Györgyhoz vitték Budára.¹⁷ A mosott-arany mennyiségét illetően tudjuk, hogy 1517-ben 95 márka súlyú volt az összbevétel, azaz 20 kg 425 g. Ezt a mennyiséget összevetve a korábbi esztendőkével, csupán kisebb ingadozást észlelhetünk. Bizonyos fokig az aranybeváltók fizetése is mérési lehetőségül szolgál. Tudva, hogy a beváltónak 1 márka aranyért 1/2 fr. járt, a számadásban feltüntetett 60 fr. 120 márka mosott-arany beszolgáltatását bizonyítja.

Szólnunk kell még az aranymosók munkájának ellenértékéről, illetve az általuk összegyűjtött arany áráról, melynek megállapításánál a karátokban kifejezett finomság volt az irányadó. Nem lehet kétséges, hogy az arany finomságát a szebeni Kamaránál állapították meg. Bizonyosság erre Kolozsvári Czementes János, aki 1530—1586 között Szebenben mint az arany finomságát hitelesítő „mester” dolgozott. Értékes feljegyzéseket tartalmazó könyvéből¹⁸ megtudjuk, hogy a Hátszeg körzetében mosott 1 márka 20 1/2 vagy 21 karátos aranyért 53, illetve 54 fr-ot fizettek.¹⁹ A vajdahunyadi számadásokban csak elvétve történik említés az arany áráról. Az 1515/17-es számadás szerint 1/2 márka aranyért 24 fr-ot fizettek. Szebenben ennél többet adtak, mivel tekintetbe vették a szállítási kockázatos voltát.

A váruradalomban bányászás útján is igyekeztek növelni az arany mennyiségét. Ennek érdekében az örgróf intézkedett is egy németországi bányász Hunyadra küldése végett. Az 1517-es és későbbi elszámolások szerint Michael Alamanus (*aurifossor illustrissimi domini graciousissimi*) azt a megbízást kapta, hogy az örgróf bányáját kitermelje. Hol volt ez a bánya és mit jövedelmezett, sajnos a feljegyzések nem mondják meg. Úgy látszik, hogy Brandenburgi György sok reményt fűzött az idegen bányász tevékenységéhez, akit

¹⁴ I. m. 303—205.

¹⁵ I. m. 236—237.

¹⁶ I. m. XCVIII.

¹⁷ I. m. 35—36.

¹⁸ Herczfelder A. D.: *Kolozsvári Czementes János könyve*. Magyar Könyvszemle IV. 1896.

¹⁹ I. m. Magyar Könyvszemle IV. 1896. 290-291.

jól elláttak élelemmel, és aki 1517-ben szükségletei fedezésére 40 fr. 14 d-t, a következő évben pedig 86 fr-ot kapott.²⁰

Felvázolva a váruradalom XVI. század eleji gazdálkodásának mibenlétét, megállapíthatjuk, hogy bár feltalálhatók a majorgazdálkodás nyomai, a bevételek túlnyomó részben a jobbágyi termelésből származtak. Ennek pénzértékét 2000—2100 fr-ra tehetjük. Az uradalom pénzbeli bevételei hozzávetőleg 3000—3200 fr-ot tettek ki. Ennek nagyobb részét, mintegy 2000 fr-ot a jobbágyok pénzjáradéka, 1200 fr-ot pedig az uradalom gazdaságának különleges ágai: a vasbányászat és az aranybeváltás biztosították. Az elmondottak alapján a váruradalom évi összbevételét 5000—5300 fr-ra lehet becsülni. — A különböző természetű bevételek összevetéséből kitűnik, hogy azok több mint 50%-át a pénzbevételek tették ki. Ez nem okozhat meglepetést, mivel a pénzjáradék előretörése a XVI. században már általánosan észlelhető.

Befejezésül — ha bármily röviden is — felelnünk kell arra a kérdésre: mire fordították a váruradalom különféle bevételeit? — A számadások tanúsága szerint mind az állati, mind a növényi termékeket szinte kizárólag a váruradalomban használták fel, elsősorban a várbeliek ellátására. A különleges helyzet következtében alig valami került a piacra. A vár elöljárói, de mások is, a fizetésükön kívül élelmet és nemegyszer ruházatot vagy ruhának való anyagot is kaptak. Az élelem mennyiségét a vezető tisztségviselők kivételével nem tudjuk meghatározni, mivel a nevek után legtöbbször csak ezt olvassuk: „*pannum pro indumento ac prevendam pro se et equo*”, vagy egyszerűen: „*habuit sallarium et victualia*”. A vashámor dolgozóinak is, például 1516-ban, kiadtak 65 1/2 köböl búzát és levágtak 20 sertést. A 8 bányaló pedig 3 hónap alatt 96 köböl zabot fogyasztott el. Hogy a fizetésen kívül kapott ruha vagy ruhaanyag értékéről valamelyes tájékozódást nyújtsunk, felsorolunk néhány példát. András diák várnagynak 1517-ben adtak „*pro vestimentis*” 12 fr-ot, viszont 5 béres 1518-ban ing fejében kapott 96 d-t, a számukra szükséges condráért és megszövéseért a majorbeli asszonyoknak fizettek 6 fr-ot. Kenderes, a kocsis és Thodor, a lovak melletti béres 1530-ban lábbeli fejében egyenként 25 d-t kapott, a szakács pedig előkötő, vagyis kötény helyett 16 d-t.

Elég gyakran olvashatunk ajándékba adott gabonáról, sőt állatokról is. Így például 1531-ben 28 köböl zabot küldtek Szapolyai János bizalmi emberének és kapitányának, Kun Gothárdnak, hogy elnyerhessék jóindulatát. A várbeliek emberei néha lopva mentek Szebenbe és kedveskedtek az ottani vezetőknek fogolyhadárral vagy Lugos környékén lőtt vaddal, amelyet a vár elöljárói pénzzel vásároltak.

Felmerül az a kérdés is, hogy a természetbeni bevételekből mennyit igényelt udvartartása számára az örgróf. — Amint a számadásokból látható, a váruradalom tulajdonosa csak keveset vitetett el Budára erről a távol eső birtokáról. Annál inkább törekedett minél nagyobb összeget biztosítani magának a pénzjáradékból. Megtudjuk, hogy az 1515/17 évi kiadások (2746 fr. 7 d.) mintegy 65%-a Budára került, más kisebb összegekkel együtt, ami végül is 1800 fr-ot tett ki aranyban és készpénzben. Az 1518-ban felküldött 1055 fr. 80 d. is az évi kiadások 40%-át jelentette. Az elmondottakból megállapítható az arány is a vár birtokosának átadott és az uradalom szükségleteinek fedezésére felhasználható összegek között. Ezek szerint a bevételek csupán egy kisebb hányadából kellett fizetni a várnak és uradalmának alkalmazottait. Számításaink szerint ezek évi fizetése körülbelül 1144 fr-ra tehető, amiből mindössze 54 fr-ot kaptak az allódiumon dolgozók. Viszonylag kevesebb pénzkiadás volt a vasbányászattal és az

²⁰ Iosif Pataki: i. m. 29, 37.

aranybeváltással. A bányászatra fordított költségek megállapítását nagyon hátráltatja az a körülmény, hogy nem ismerjük a kohóknál dolgozók fizetését. Elfogadhatónak látszik az a nézet, hogy ezeket vassal fizették.²¹ Természetesnek vehetjük, hogy az aranybeváltással is kiadások merültek fel; ezek 1518-ben 60 fr-ra rúgtak. A vasbányászatra és az aranybeváltásra fordított kiadásokat — mostani hiányos ismereteink alapján — 180—190 fr-ra becsülhetjük. — A majorgazdálkodásra, illetve annak fejlesztésére költött kiadásokra vonatkozólag, sajnos, alig található feljegyzés. — Az évi kiadásokat összegező német nyelvű számadásban találkozunk egy „általános kiadások” (gemain aussgaben) címen elkönyvelt 250—300 fr. tétellel is. Ebbe vannak belefoglalva azok az előre nem látott összegek, amelyeket a mindennapi élet szükségletei teremtettek.

Az a tény, hogy a váruradalom pénzkiadásainak legkevesebb 40%-a Brandenburgi György követeléseiből adódott, és elsősorban azoknak kellett eleget tenni, sok mindenre nyújt magyarázatot. Rávilágít többek között az uradalom jobbágyságának 1514-ben és a későbbi években tanúsított magatartására. Talán ebben kell keresni a vár és uradalma elvesztésének is egyik okát.

²¹ D. Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. II. Buc. 1968. 45.